

דין דבר הנאמר בפני שלושה אין בו משום לשון הרע!?

נריה רוט וחגי מזעקי

המאמר מוקדש לעילוי נשמת יקיר אלעזר ז"ל בן חיים ובת שבע הי"ו

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. המקורות התלמודיים
- ג. אין איסור על המספר לשון הרע אם מספר בפני שלושה
- ד. ההיתר לשומעים להעביר הלאה
 1. רשב"ם
 2. רמב"ם
 3. רש"י
- ה. ההיתר למספר בפני שלושה בלשון המשתמעת לשני פנים
- ו. באפי תלתא כהגבלה למספר
- ז. סיכום

א. פתיחה

במשך השנה במסגרת שעורי העיון בסדר בוקר עסקנו בפרק חזקת הבתים במסכת בבא בתרא. הפרק דן בדיני אדם הקונה/מקבל קרקע כיצד יוכל להחזיק בה, כגון ישיבה במשך שלוש שנים. ומצד שני מתי צריך לערער ולמחות כדי שלא תהיה חזקה ליושב בקרקע. בהקשר הזה דנה הגמרא בדף לט ע"א בפני כמה אנשים צריכה להיות המחאה, דעת רבי היא בר אבא בשם רבי יוחנן מחאה בפני שניים, ודעת רבי אבהו בשם רבי יוחנן מחאה בפני שלושה. בהווא אמינא הגמרא מסבירה שהמחלוקת ביניהם היא

בדברי רבה בר רב הונא כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא¹ (כלומר כל דבר הנאמר בפני שלושה אין בו משום לשון הרע).
 אכן למסקנת הגמרא כולי עלמא מסכימים לדברי רבה בר רב הונא שכל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא².
 בשורות הבאות נעסוק בשמועה של רבה בר רב הונא כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא ללא קשר לדין מחאה וננסה לבדוק את היקף היתר זה אם בכלל הוא קיים.
 הסדר במאמר יהיה מן השיטה ה"קלה" ביותר עד לשיטה ה"מחמירה" ביותר. המאמר מבוסס על שיעור שהעביר הרב יהודה קלין במסגרת שיעורי העיון ויש בו גם הרחבות.

ב. המקורות התלמודיים

מצאנו בתלמוד הבבלי שני מקורות בהם מובאת שמועתו של רבה בר רב הונא. הראשון במסכת ערכין (דף טו עמוד ב):

"היכי דמי לישנא בישא? אמר רבה כגון דאמר איכא נורא בי פלניא. (יש אש בבית פלוני) אמר ליה אביי: מאי קא עביד? גלויי מילתא בעלמא הוא! (כלומר מה עשה? הרי גילה דבר בסתם הוא) אלא דמפיק בלישנא בישא, דאמר: היכא משתכח נורא? אלא בי פלניא דאיכא בשרא וכוורי (כלומר שמוציא בלשון רעה כגון שאומר יש אש בבית פלוני שיש שם בשר ודגים).

-
1. המחלוקת לפי הבנה זו היא האם דבר הנאמר לשני אנשים מתפרסם ואם כך למחאה מספיק שניים וגם לענין לשון הרע כל דבר הנאמר בפני שניים אין בו משום לשון הרע או שדווקא דבר הנאמר בפני שלושה מתפרסם ואז חייבים למחות בפני שלושה.
 2. הסבר היד רמה הוא כמעט יחידאי בכך שהוא קושר את דברי רבה בר הונא על לשון הרע לסוגיה כאן העוסקת במחאה כך שגם במחאה עצמה יש חשש של לשון הרע (ראה בפנים בהסברו). ועל פי הסבר היד רמה המחלוקת, למסקנת הגמ', היא האם מחאה, כגון שאומר המוחה שפלוני המחזיק בשדהו **גזלן הוא** (וזהו לכאורה לשון הרע על המחזיק) ולמחר אני אתבענו לדין, צריכה להאמר בצורת עדות ואז מספיק שניים כי כל מה שנאמר בתורת עדות מותר לגלותו ואין בו לשון הרע, או שמחאה יכולה להאמר בדרך שיחה סתם ולכן צריך שתעשה בפני שלושה כי רק אז מותר להם לגלות הלאה בלי לעבור על איסור לשון הרע, אבל המספר בפני שניים כדרך שיחה זו לא תהיה מחאה שהרי אסור להם לגלות זאת הלאה.
- הבנה זאת שהמחאה יש משום לשון הרע זה לשיטת היד רמה אבל חלק מהראשונים כגון הרשב"ם כתבו שמחאה "לא דמי ללשון הרע כלל דעיקר מחאה היו משום דבעינן שיבוא הדבר לאוזניו של מחזיק ומצווה היא לומר לו כדי שיזהר בשטרו..." ועל זאת תיקנו מחאה בפני עדים (שניים או שלוש) כדי שפרסמו את הקול.

אמר רבה: כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה (בפני בעל הדבר), **לית בה משום לישנא בישא**. אמר ליה: כל שכן חוצפא ולישנא בישא! אמר ליה: אנא כרבי יוסי סבירא לי, דאמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי. **אמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא**; מ"ט? חברך חברא אית ליה, וחברא דחברך חברא אית ליה (חברך מספר לחברו וחברו לחברו וכן הלאה)".

השני במסכת בבא בתרא (דף לט עמוד א):

"אשכחינהו ר' יוסי בר' חנינא לתלמידיו דר' יוחנן, אמר להו: מי אמר ר' יוחנן מחאה בכמה? (האם שמעתם את שיטת ר' יוחנן לגבי אדם המוחה, בפני כמה אנשים צריך למחות) ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שנים, ר' אבהו אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שלשה. לימא, בדרבה בר רב הונא קא מיפלגי, (אולי נעמיד שחלוקים הם האם סוברים את דברי רבה בר רב הונא) **דאמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא**, מ"ד בפני שנים - לית ליה דרבה בר רב הונא, ומ"ד בפני ג' - אית ליה דרבה בר רב הונא!..."

ג. אין איסור על המספר לשון הרע אם מספר בפני שלושה

התוסי (ב"ב ל"ט ע"ב ד"ה לית בה משום לישנא בישא [השני]) - פרשו את דברי רבה בשם רב הונא כפשוטם שבאמת אין איסור על **המספר** אם הוא מספר בפני שלושה אנשים. הם מסבירים שכיוון דקלא אית ליה וסופו שידע אותו שמדברים עליו אז אין בכך איסור, הם מסתמכים על דברי רבי יוסי דא"ר יוסי מעולם לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי פ"י שלא היה חושש אם ישמעו בעלים וכך נמנע מאיסור לשון הרע.

חידוש מסוים יוצא בדברי התוספות שאיסור לשון הרע הוא דווקא כאשר הוא מדבר בסתר שלא יגיעו דבריו לאזני בעל הדבר. דברים שאין מניעה לומר בפניו אין בהם לשון הרע וכשאומר בפני שלושה הרי שלא אכפת לו לומר זאת גם בפני בעל הדבר. (ועיין הערות הרב אייזיק שטיין על הסמ"ג ל"ת ט' שכתב מעין דברים אלו). אפשרות אחרת היא לפרש את התוסי³ כאן³ כפרוש תוסי³ בערכין שנביא לקמן ואם כך אין היתר לספר בפני שלושה אלא לפי התנאים שהעלו התוסי³ שם.

3. התוספות בבא בתרא (ל"ט ע"ב) לא פרשו מה אומר המספר בפני שלושה ולכן ניתן לומר שהכוונה למה שמפורש בתוסי³ בערכין (ט"ו ע"ב ד"ה כל מילתא) שתוכן דברי המספר הם דווקא דברים שתמיים שניתנים לפרשנות בשני כיוונים חיובי או שלילי.

ד. ההיתר לשומעים להעביר הלאה

ישנם מספר ראשונים שפרשו את ההיתר כאשר נאמר דבר בפני שלושה אז מותר **לאחד מן השומעים** לספר הלאה ואין בכך משום לישנא בישא.

דשב"ם

כך כתב הרשב"ם ד"ה דמתאמרא באפי תלתא לית ביה משום לישנא בישא :
 "אם יחזרו ויאמרו לזה כך אמר פלוני עליך וטעמא כדמפרש בערכין...
 חברך חברא אית ליה ואמר אבבי התם דכל מילתא דעבידא לאיגלויי לית
 בה משום לישנא בישא..."

בדומה לכך כתב בהגהות אשר"י ב"ב סימן ל' - לא'.

בשונה מהסבר התוסי' לעיל שההיתר מבוסס על כך שכל דבר שיכול לאומרו בפני בעל הדבר אינו בכלל לשון הרע (בחפצא של המילים) הרי שלשיטה זו ההיתר נובע מכך שכל דבר שנאמר בפני שלושה הוא כמפורסם וידוע לכל והמספר אינו מעלה ואינו מוריד.

דמב"ם

מעין דברים אלו כתב הרמב"ם בהלכות דעות פרק ז הל' ה :

"אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו, והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לשון הרע, ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה כבר נשמע הדבר ונודע, ואם סיפר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע, והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר".

ויש להבין בדברי הרמב"ם מדוע הוסיף "והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר" שהרי לפי סברת הרשב"ם לכאורה צריך להיות מותר כיוון שהדברים שנאמרו בפני שלושה הם מפורסמים והוא אינו מעלה ואינו מוריד.

הרב יוסף קאפח בפרושו לרמב"ם (שם) מביא את בעל עבודת המלך⁵ שכתב לולי דמיסתפינא הייתי אומר שמה שכתב הרמב"ם והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר זה דווקא לגבי דבריו בתחילת ההלכה שמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לשון הרע, אבל לגבי המספר סתם דברי גנאי בעלמא (אם אין בהם היזק) אם נשמעו בפני שלשה אין בהם לשון הרע. וכך מדייק ב"עבודת המלך" מדברי הרמב"ם

4. הסמ"ג (ל"ת ט') העתיק את הרמב"ם.

5. רבי מנחם קרקובסקי.

שכתב אם נאמרו **דברים אלו** בפני שלושה... ואם סיפר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע והוא שלא יתכוון להעביר הקול ולגלותו יותר. משמע שדווקא על דברים אלו שפרט בתחילת ההלכה אומר הרמב"ם והוא שלא יתכוון להעביר הקול ולגלותו יותר. בדברים אלו יותר ברור מדוע אסור לפרסם מתוך כוונה כיוון שמקרב את ההיזק אל חבריו ואי אפשר לומר שבגלותו את הדבר הוא אינו מעלה ואינו מוריד.

על פי "עבודת המלך" המקור לדברי הרמב"ם הוא במעשה של רבי יהודה בן גרים ורבי שמעון בר יוחאי⁶, שסובר הרמב"ם שרבי יהודה בן גרים היה תלמידו של רשב"י ואם היה חשש שיש לשון הרע בדבריו בוודאי לא היה אומר את הדברים בפני בני ביתו, אבל בגלל שדבריו של רשב"י נאמרו בפני שלושה והוא לא התכוון להעביר הקול יותר, והסיבה שבגללה נענש היא מפני שבדברים של המלכות צריך להיזהר ביותר ובאמת סבלו רשב"י ובנו על ידו.

החפץ חיים בהלכות לשון הרע כלל ב' בבאר מים חיים - הביא ראיה להרמב"ם והסמ"ג מהא דאמרינן בירושלמי פ"א⁷ "מותר לדבר לשון הרע על בעלי המחלוקת שנאמר 'ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך'", שם מסופר על אדוניהו בן חגית המתנשא למלוך אחרי דוד ומגיע נתן הנביא אל בת שבע ומספר לה על כך, ומשיא לה עיצה ללכת לדוד ולספר לו שאדוניהו מתנשא למלוך (זהו לשון הרע על אדוניהו), כדי שהוא ימליך אחריה את שלמה למרות ששם המעשה של אדוניהו היה בפירסום כמו שכתוב בקרא, ובוודאי היה מתגלה לו לדוד לבסוף, ואפילו הכי משמע בירושלמי דאסור אם לא על בעלי המחלוקת, (שאדוניהו בעל מחלוקת לדוד ושלמה). לפי פירוש הרשב"ם פשוט הוא דבין אחד מאלו השלושה שנאמר לפניו ובין אחד משאר אנשים שיודעים את הדבר שנאמר באפי תלתא מותר לגלות, כיון דטעם הרשב"ם הוא משום דבר העשוי להתגלות הוא כגלוי כבר, וכאן משמע בפירוש דנתן הנביא היה אסור לגלות לדוד אי לא בעלי המחלוקת ולמרות שהדבר היה מפורסם.

לתרץ את הסתירה שבין הרשב"ם לירושלמי כתב החפץ חיים (שם בהמשך):
 "ואולי יש לישב באופן זה, דמסתברא בפשיטות דאף להרשב"ם אינו מותר רק אם מספר אותן הדברים גופא שאמר פלוני עליו מטעם דבלאו הכי לבסוף יתגלה זה. **אבל להטעים את הדברים האלו גופא, ולהראות אחר-כך לפניו את גודל העולה של פלוני עבור זה שאמר עליו או עשה לו, דבר זה אסור, דלזה אין שייך הטעם דחברך וגו' דנמצא דהוא מוסיף**

6. מסכת שבת דף לג: - לד.

7. תלמוד ירושלמי מסכת פאה דף ד:.

בדבריו, ולכך שם במעשה דנתן הנביא שהוא הטעים את הדבר בפני דוד כדכתיב שם בקרא :
 (כד) וַיֹּאמֶר נָתַן אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ אֶתָּה אֲמַרְתָּ אֲדֹנָיְהוּ וְיִמְלֹךְ אַחֲרָי וְהוּא יֵשֵׁב עַל כִּסֵּאִי :
 (כה) כִּי יָרַד הַיּוֹם וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא וְצֹאן לָרֶב וַיִּקְרָא לְכָל בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וּלְשָׂרֵי הַצָּבָא וּלְאֲבֹתָר הַכֹּהֵן וְהַנָּס אֲכָלִים וְשִׁתִּים לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ יְחִי הַמֶּלֶךְ אֲדֹנָיְהוּ :
 (כו) וְלִי אֲנִי עֲבָדְךָ וְלְצֹדֵק הַכֹּהֵן וּלְבִנְיָהוּ בֶן יְהוֹיָדָע וְלְשִׁלְמָה עֲבָדְךָ לֹא קָרָא :
 (כז) אִם מֵאֵת אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ נִהְיָה הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא הוֹדַעְתָּ אֶת עֲבָדְךָ מִי יֵשֵׁב עַל כִּסֵּא אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ אַחֲרָיו :”.

שבאלו הדברים הראה לפני דוד שכוונת אדוניהו רק למלוכה ונעשה מלך מעצמו שלא ברצון דוד בזה מסכים גם הרשב"ם שאסור לספר אפי' אם נאמר בפני שלושה אם אינו בעל מחלוקת.

דש"י

(בערכין טז.) מפרש שכל מילתא שאומר הבעלים באפי תלתא אם אחד מן השומעים מגלה הלאה אין זה לשון הרע שזה גילה דעתו שאינו חושש שיתפרסם הדבר שכן הוא יודע שחברך חברא אית ליה וזה מגלה לחברו וזה לחברו עד שיודע הדבר.⁸

ה. ההיתר למספר בפני שלושה בלשון המשתמעת לשני פנים

ראינו לעיל בגמ' בערכין טו :

”היכי דמי לישנא בישא? אמר רבה: כגון דאמר איכא נורא בי פלניא. אמר ליה אביי: מאי קא עביד? גלויי מילתא בעלמא הוא! אלא דמפיק בלישנא בישא, דאמר: היכא משתכח נורא? אלא בי פלניא דאיכא בשרא וכוורי.

אמר רבה: כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה, לית בה משום לישנא בישא אמר ליה: כל שכן חוצפא ולישנא בישא! אמר ליה: אנא כרבי יוסי סבירא לי, דאמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי.

8. רש"י מחמיר יותר מן הרשב"ם והרמב"ם ואף יותר מן התוספות בערכין לקמן ומבחינת הסדר של העבודה מקומו בסוף, אך ישנו דמיון חיצוני בפרושו לשיטת הרשב"ם ולכן הובא כאן.

אמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא מ"ט? חברך חברא אית ליה, וחברא דחברך חברא אית ליה".

התוס' שם מבינים שכל הגמ' היא בעצם סוגיה אחת ודברי רבה ש"כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה..." וכן דבריו בהמשך ש"כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" הינם תוספת לדבריו בתחילת הסוגיה:

"היכי דמי לישנא בישא?... דאמר: היכא משתכח נורא? אלא בי פלניא [דאיכא בשרא וכוורין]".

כוונת התוס' היא שמה שאמרו שכל דבר שנאמר באפי תלתא אין בו לשון הרע נאמר דווקא לגבי הדוגמא שהביאה הגמ' כאשר אומר דבר שיכול להשתמע לשני פנים לחיוב ולשלילה והכל תלוי באופן האמירה, במקרה כזה אם אומר באפי מרה או אפי' בפני שלושה שיכול להגיע לאוזניו של בעל הדבר זו אינדיקציה שהוא אינו מתכוון לגנאי אלא למובן החיובי, כגון "תמיד יש אש בביתו של פלוני", אפשר להבין זאת במובן השלילי שתמיד נעשות בביתו של פלוני סעודות תענוגים, או במובן החיובי שביתו של פלוני פתוח תמיד לכל רעב. אם יאמר דבר שיש בו קנטור אפי' בפניו של בעל הדבר יהיה בכך משום לשון הרע וגם חוצפא.

החפץ חיים ה' לשה"ר כלל ב' מעיר - שאם מוציא את הדבר הסתמי בקולו ובתנועותיו שמוכח שכוונתו שלילית ברור שגם אם יאמר באפי מרה או בפני שלשה או בפני מאה אינו יצא מגדר אבק לשון הרע.

ו. באפי תלתא כהגבלה למספר

רבינו יונה (מס' ב"ב לט ע"ב) מסביר שדברי הגמרא כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא זה רק כאשר אומר דברים שמותר לאומרם אם הם אמת כגון שקובל על אדם שעושה לו נזקים שלמרות שאסור מן התורה להזכיר מעשים הראשונים בכלל האיסור "לא תונו איש את עמיתו - שאם היה בן תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ברור שאם מדובר במקרה שחברו הזיקו וצריך לעשות השבון או בשאר עברות שאוחז בהן במזיד והם מדרכיו ולימודו מצווה לגנותו שנאמר "שונאי ה' יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בס"⁹ וזה כדי שיתרחקו בני האדם מדרך רעה, ועל זה אמרה הגמרא שאסור לומר זאת בפני אחד או שנים אלא דווקא בפני שלושה.

ומונה שלוש סיבות לחיוב לומר דווקא בפני שלוש:

א. אם אומר הדבר בפני אחד או שניים נראה שהוא אומר זאת משום לשון הרע לפי שהוא שמח ליתן פגם בחברו שהרי הוא אומר בסתר אבל שאומר בפני

9. ע"פ משלי (כח', ד') ושם כתוב: "עזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בס".

שלושה מוכח שמתכוון שיגיעו הדברים לאוזני חברו כדי שיתקן מעשיו, ומה שלא אומר לו בפניו זה כיוון שאינו מקבל את תוכחתו אבל כשישמע שבני אדם מרננים עליו ישוב מדרכו.

ב. אם אומר הדבר בפני אחד או שניים נראה הוא נראה כחנפן שאינו רוצה שהדברים יגיעו לאוזניו של בעל הדבר כיוון שהוא רוצה לשמור איתו על יחסים טובים, ובסתר הוא מגנהו. עם זאת ברור שעל רשע שיש לו אימה ממנו כבר אמרו מותר להחניף לרשעים.

ג. אם אומר הדבר בפני אחד או שניים עלולים לחשוד בו שאינו אומר אמת ולכן מסתיר את הדבר, אבל אם אומר בפרהסיא והוא אדם כשר והכל יודעים שאין אדם כשר מספר בדברי שקר ברבים ואין לשומעים לחושדו.

ז. סיכום

ניסינו לבדוק מהו ההתר שמובא בגמרא כל מלתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא, שלכאורה ממסקנת הגמרא כולי עלמא סוברים היתר זה ומותר לספר בפני שלושה.

אך ראינו שהדבר לא כל כך פשוט וישנם מספר שיטות להסביר מימרא זאת של רבה בר רב הונא.

שיטת התוספות בבא בתרא שמותר למספר בפני שלושה לספר הדבר וזאת מפני שקלא אית ליה ואיסור לשון הרע הוא דווקא בסתר.

שיטת הרשב"ם והרמב"ם שההיתר של דמתאמרא באפי תלתא הוא לגבי אחד משלושת השומעים ומותר לו להעביר הדברים הלאה.

שיטת התוספות בערכין שכל ההיתר הוא בדברים היכולים להשתמע לשני פנים וכאשר אומר הדבר בפני שלושה מן הסתם הוא מתכוון לחיוב ואין בזה לשון הרע ומותר להעביר הדברים הלאה.

שיטת הרבינו יונה שאין כלל היתר לספר בפני שלושה אלא שאם מספר על חבירו בדרך מותרת למשל כאשר רוצה שחבירו יחזיר לו דבר שלקח ממנו או כסף שחייב לו על היזק שעשה לו, או שמספר על אדם המחזיק בעבירה מסוימת ואינו עושה עליה תשובה אז חייב לספר את הדבר בפני שלושה.

החפץ החיים מביא שלשון הרע אין לספר אפילו דברי אמת אפילו בפני יחיד וכל שכן בפני רבים, הוא פוסק את התוספות בערכין ומתיר דבר בעל שני פנים חיובי או שלילי לספרו בפני שלושה.

כמו כן הוא כותב שיש אומרים שלמרות שהמספר גנות על חברו בפני שלושה ודאי עבר על איסור לשון הרע, אם אחד מהשלושה ספר אח"כ לאחרים לא עבר בזה על איסור לשון הרע מפני שהדבר כבר נודע לכל, ובדבר העשוי להתגלות לא אסרה

התורה משום לשון הרע. וזה דווקא כשמספר הדבר בדרך אקראי¹⁰ אבל לא שיתכוון להעביר הקול ולגלותו יותר ואפילו אם לא יספר בשם מי שסיפר לו, רק יספר סתם שכך וכך נשמע על פלוני אף על פי כן אינו נמלט מאיסור לשון הרע. והאיש החוסס פיו מלדבר דברים אסורים, זוכה לחיי העולם הבא, לאור הגנוז לצדיקים, כמו שכתב הגר"א בשם המדרש, שעל כל רגע ורגע שאדם חוסס פיו, זוכה לאור הגנוז, שאין כל מלאך ובריה יכולים לשער, ולכן הזהיר אותנו דוד המלך עליו השלום: "מי האיש החפץ חיים" בעולם הבא, ולראות טוב בעולם הזה! "נצור לשונך מרע" (שמירת הלשון, שער הזכירה, פרק ג').

10. בשם ספר יד קטנה.